

Familj och kön i kommunistisk ideologi

OMVÄNDLINGEN av den ryska kommunismens åskådning under de senaste femton åren framträder icke minst i inställningen till familjen och förhållandet mellan könen över huvud. De yttre tecknen på denna omvandling är väl kända. Äktenskapet tillerkändes ursprungligen ringa betydelse: det kunde ingås genom faktiskt samliv lika väl som genom registrering, skyldigheten att underhålla barn var densamma vid äktenskapliga och utomäktenskapliga förbindelser, för skilsmässa krävdes blott en begäran från endera eller båda parterna. Enligt senare lagstiftning erkännes blott registrerade förbindelser såsom äktenskap. Någon skyldighet för kontrahenterna att underhålla utom äktenskap födda barn finns inte längre; staten tar hand om dem. Sedan 1944 är skilsmässor i hög grad försvårade, för de breda lagren nära nog omöjliggjorda. Detta har skett dels genom att domstolsprövning införts, varvid skilsmässa vägras utom i särskilt ommande fall, dels genom att en hög avgift krävs för skilsmässa; då denna avgift uppgår till mellan 500 och 2.000 rubel och en arbetares månadsinkomst i regel ej överstiger försträmda belopp, är det klart att äktenskapsskillnad måste bli ett privilegium för de mera välstuderade.

En utveckling av samma typ har försiggått på andra områden. Till en början betonades att barnalstring var en privatsak, och preventivmedel spreds energiskt genom samhällets försorg. Nu uppmuntras barnproduktion genom skilda åtgärder; från och med det tredje barnet premieras mödrarna, och vid högre barnantal blir dessa premier så höga (vid elfte barnet 5.000 rubel i ett för allt och 300 rubel i månaden) att stimulansen måste bli betydande. Enligt ett dekret av 1920 var abort utan angivande av speciella skäl tillåten och utfördes på statens bekostnad; sedan 1936 beläggs abort — utom då havandeskapet är fysiskt farligt för modern eller ärftligt sjukdom finns hos föräldrarna — med hårt straff. Medan man förr underströk likheten mellan könen, framhäver man nu olikheten, så t. ex. genom samskolornas upphävande och det generella införandet av skilda skolor för gossar och flickor. Den allmänna återgången till äldre förhållanden kommer också till uttryck i en rad ändringar i strafflagen, t. ex. fastställandet av höga straff för homosexuella handlingar.

Denna omvandling, och framför allt dess ideologiska bakgrund, belyses ingående i ett nyss utkommet standardverk (*Rudolf Schlesinger, Changing Attitudes in Soviet Russia: The Family*, Routledge and Kegan Paul, 25 shilling). Arbetet, som är det första i en serie böcker om "de förändrade attityderna i Sovjet-Ryssland", får sitt stora värde främst genom den utförliga dokumentationen; dr Schlesinger har skrivit inledande och avslutande uppsatser — föredömligt objektiva och försiktiga — men i huvudsak begränsat sig till att återge lagtexter, uttalanden i ryska tidningar samt politiska och vetenskapliga inlägg av auktoritativa ryssar. Om någon tillrättaläggning eller förvrängning kan här alltså inte vara tal.

Beträffande den äldre socialismens och marxismens inställning till hithörande problem — alltför knappt diskuterad av Schlesinger — är ett par inledande anmärkningar att göra. Gemensamt för dessa författare är att de fördömer vissa drag i de bestående förhållandena på detta område — kvinnans ofria ställning, dubbelmoralen, prostitutionen — och att de i dessa företeelser ser en konsekvens av den kapitalistiska samhällsordningen. Socialismen skall medföra eko-

nomisk och social jämlikhet och därmed en friare ställning för kvinnorna, och på detta sätt skall de moraliska bristerna i en äldre tidsordning försvinna. Utifrån dessa principer kunde man emellertid komma fram till ganska skilda ståndpunkter i fråga om den sexuella moralen. Några författare — främst Fourier — utformade en lära om sexuell frigjordhet som gjorde det helt naturligt att socialismen påstods vilja undergräva familjen och införa allmän promiskuitet. Andra åter höll på familjen och den äktenskapliga troheten och räknade med att socialismen skulle realisera deras ideal.

Marx och Engels intog en mellanställning, men vissa skillnader dem emellan är påtagliga. Engels, som behandlade dessa frågor rätt utförligt, företräder en mycket "fri" uppfattning. Han talade kritiskt om monogamin och den monogama familjen som en frukt av kapitalismen och om äktenskap och skilsmässor som saker av ringa vikt i det socialistiska samhället. Till hans oftast citerade satsar hör följande: "Om endast ett äktenskap grundat på kärlek är moraliskt, gäller detta också blott det äktenskap i vilket kärleken fortlever. Men anfaller av individuell sexuell kärlek varierar starkt i varaktighet de enskilda individerna emellan, särskilt bland männen, och om en känsla försvinner eller avlöses av en ny passion, är skilsmässa en välgärning för båda parterna lika väl som för samhället. Man vill blott förskona folk från att vada genom en skilsmässorättegångs meningslösa gytja." Marx få uttalanden i ämnet går ut på att fördöma otroheten och prostitutionen i det borgerliga samhället, och hos honom skymtar därför snarast en mera puritansk moral. Att dessa attityder kan ställas i relation till Engels och Marx eget privatliv är uppenbart; detsamma gäller en rad andra teoretiker på området.

Vissa uttalanden tyder på att Lenin på denna punkt närmast anknöt till Marx. Revolutionen krävde all kraft, den samhällsklass som verkade för sin egen frigörelse var inte i behov av yttre stimulans, utsvävningar av varje slag är ett tecken på borgerligt förfall — yttranden som dessa ger en föreställning om hans tankegång. Men samtidigt krävde han och andra revolutionens ledare absolut likställighet mellan könen och principiell frihet i fråga om sexuella förbindelser. Inom denna ram kunde skilda idealbildningar trivas: tron på familjens avveckling lika väl som tron på att likställighet och frihet skulle bli förutsättningar för ett lyckligt och stabilt familjeliv.

Det finns emellertid intet tvivel om att familjen under kommunismens tidigare skede var ett begrepp med ringa ideologisk prestige och att friheten i meningen av ohämmad sexuell frihet var respekterad. Till de auktoritativa uttolkarna av denna lära hörde Alexandra Kollontaj; hon förklarade redan år 1920 att "familjen upphör att bli nödvändig" och betonade i sina romaner att oviljan mot en kvinna som på en gång underhöll flera sexuella förbindelser och klarade följdena genom abort var en rest av småborgerlig ideologi. En annan auktoritet, S. Wolfsson, skrev i en bok av 1929 att "socialismen medför familjens undergång", att "familjens funktioner blir atrofierade i ett socialistiskt samhälle" och att familjen i ett sådant samhälle — liksom staten — "skall sändas till ett museum för antikviteter". Samma år skrev A. Sabsovitch att familjelivet på alla områden skulle avlösas av kollektiva inrättningar; inom femton år skulle denna utveckling vara fullbordad. Uttalanden som dessa fann stöd i den bestående lagstiftningen. De motiverades därmed att kvinnornas likställighet på arbetsmarknaden gjorde familjen överflödig; för barnen sörjdes ekonomiskt genom underhållsbidrag och tekniskt genom att staten på ett tidigt stadium tog hand om vård och uppfostran. Familjen var en relik från den ordning då kvinnan var beroende av mannen såsom maka eller prostituerad.

Sedan mitten av 1930-talet är denna åskådning utdömd. Det korrekta är sedan dess att säga raka motsatsen. De som talar om att likvidera familjen och bryta sönder äktenskapet är folkets fiender, deklarerade

Pravda den 28 maj 1936, "allt oregelbundet sexualliv är till hela sitt väsen borgerligt", först i det socialistiska Ryssland har ett "verkligt" familjeliv blivit möjligt. I en senare artikel (9 juni 1936) heter det "att stänkandet och utvecklandet av Sovjetfamiljen är ett av Sovjetdemokratins främsta mål". Vetenskapsmännen anslöt sig snabbt och totalt till den nya läran. Wolfsson förklarade redan år 1936 att han förut haft fullkomligt fel: "påståenden om att socialismen leder till familjens upplösning är alltigenom oriktiga och ytterst skadliga", med orätt hade en del personer sökt framställa "småborgerliga utsvävningar" som "marxismens sista ord"; "Sovjetungdomens avantgarde har fattat vilken stor och central faktor familjen är i ett socialistiskt samhälle, vilket svårt brott det är att under våra förhållanden handla ansvarslost i fråga om giftermål och skilsmässa". Med vanlig taktfasthet förkunnade teoretikerna att sann marxism år 1936 var motsatsen till vad som påståtts tio år tidigare och att vad som då sagts vara sann marxism i själva verket var typiskt småborgerliga förringar.

Några större intellektuella svårigheter har denna omvägning inte medfört. De auktoriteter som måste åberopas i ett ryskt arbete har uttryckt sig relativt knäppt och oklart, och att presentera dem som stöd för helt skilda meningar är därför inte svårt. Engels förut citerade uttalande blir exempelvis närmast ett angrepp mot familjen om det citeras i sin helhet; om åter blott den sista meningen citeras, blir det ett angrepp på skilsmässorna och därmed ett försvar för familjen. För en marxistisk dialektiker är inte heller själva hoppet från utdömande av till försvar för familj och sexualmoral halsbrytande. I stället för att familjen skall avdö säger man att den verkliga familjen är något helt annat än den borgerliga och uppstår först med socialismen. Under socialismen är alla människor lyckliga, och därför är även familjelivet lyckligt — kan någon slutledning vara enklare? Och om familjelivet är lyckligt, bör skilsmässor, såsom en ren abnormitet, förhindras. Lika väl som partier i det klasslösa samhället måste förbjudas därför att de inte står i överensstämmelse med verkligheten.

Varför har denna omvandling ägt rum? Ett trovärdigt och uttömmande svar på den frågan har inte givits och kan knappast för närvarande ges: Rysslands historia under de senaste årtiondena är inte tillräckligt väl känd. Sannolikt måste förändringen ställas i samband med den allmänna reaktion som kännetecknar senare rysk politik: tyranniets stabilisering, den allt starkare sociala differentieringen, nationalismens krav på medborgarnas obegränsade hängivenhet för helheten. Samband har också sökts på andra håll: det starka behovet efter första världskriget att få kvinnorna ut i produktionen, det lika starka behovet av att frambringa soldatmaterial före, under och efter det andra världskriget. Betonas bör slutligen att omvandlingen under senare år blivit så total att själva likställigheten mellan könen bringas i fara. Samskolornas upphävande motiveras med att männen skall bli soldater, att kvinnorna måste lära sig hushåll och sjukvård och att man inte bör "undanröja speciellt manliga och kvinnliga drag av socialt värde".

Herbert Tingsten